

Szkoła Podstawowa z Oddziałami Integracyjnymi nr 105 w Krakowie

ALDONA RUMIŃSKA-SZALSKA

ORCID: 0000-0002-6078-8667
aldona.ruminska-szalska@sp105.edu.pl

*Nauczyciel, uczeń i rodzic w obliczu zjawiska cyberprzemocy
rówieśniczej – analiza problemu, profilaktyka, wyzwania*

Teachers, Students, and Parents in the Context of Peer Cyberbullying – Problem Analysis,
Prevention, Challenges

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Rumińska-Szalska, A. (2023). Nauczyciel, uczeń i rodzic w obliczu zjawiska cyberprzemocy rówieśniczej – analiza problemu, profilaktyka, wyzwania. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 36(2), 89–107. DOI: 10.17951/j.2023.36.2.89-107

ABSTRAKT

Celem artykułu jest zaprezentowanie problemu cyberprzemocy oraz uzależnienia cyfrowego jako powszechnych zjawisk społecznych we współczesnym wirtualnym świecie. Temat jest bardzo aktualny i istotny do podjęcia, gdyż szczególnie dotyczy dzieci i młodzieży. W opracowaniu przedstawiono rozróżnienie pojęć cyberprzemocy i agresji w kontekście interpretacji zjawisk, główne przyczyny działań cyberprzemocowych oraz ich skutki w odniesieniu do ofiary i sprawcy w ujęciu holistycznym. Dokonano przeglądu rodzajów form cyberprzemocy, które szczególnie dotyczą zachowań wśród rówieśników. Mając na uwadze specyfikę problemu, ukazano znaczenie przestrzeni edukacyjnej jako miejsca ekspresji problemu, który inkubuje już w środowisku domowym. W trakcie analizy problemu odniesiono się do badań empirycznych w omawianym zakresie. Szczególną uwagę zwrócono na aktywność młodych ludzi podczas komunikacji internetowej na portalach społecznościowych (Facebook) oraz na uzależniający, ale zarazem oczekiwany przez nich mechanizm lajkowania. Ponadto przedstawiono rekomendacje dla nauczycieli i rodziców celem podjęcia działań prewencyjnych, zapobiegających występowaniu zjawiska mowy nienawiści cyfrowej i cyberstresu rzutujących na poczucie jakości życia człowieka.

Słowa kluczowe: cyberprzemoc rówieśnicza; agresja; uzależnienie cyfrowe; cyberstres; jakość życia

WPROWADZENIE

Przemiany gospodarcze, polityczne i społeczno-demograficzne zachodzące we współczesnym świecie, a także rozwój nauki i techniki mają charakter dynamiczny i globalny. Zachodzą w każdej płaszczyźnie życia człowieka, wpływając na całokształt jego egzystencji. Ze względu na swój charakter i zakres, modelują jakość życia jednostki. Osiągnięcia w zakresie rozwoju techniki, w tym szczególnie komputeryzacji, stwarzają płaszczyznę do korzystania z szerokiej bazy informacji, rozrywki i komunikacji. Zasoby cyfrowe w dużym stopniu ułatwiają i wspomagają proces edukacji na wszystkich etapach kształcenia. Ponadto stanowią zarazem szeroką płaszczyznę wymiany relacji społecznych. Komunikacja cyfrowa pozwala na szybki kontakt i przekaz informacji w pośrednich relacjach użytkowników, głównie portali społecznościowych. Wirtualny kontakt z drugim człowiekiem niejednokrotnie stanowi dobry grunt do pojawiania się nadużyć, m.in. przekraczania barier i granic osobistej nietykalności. Problem ten nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji, gdy dotyczy dzieci i młodzieży. Uzależnienie cyfrowe i cyberprzemoc są niepokojącym i narastającym zjawiskiem, z którym mierzą się pedagodzy i rodzice.

Dokonując przeglądu badań empirycznych w Polsce i na świecie z uwzględnieniem zainteresowań z punktu widzenia opinii uczniów, nauczycieli i rodziców, należy stwierdzić, że zdecydowanie najwięcej analiz empirycznych podejmowano w odniesieniu do pozyskania opinii wśród dzieci i młodzieży, w tym grup rówieśniczych. Badania w tym zakresie obejmowały m.in. formy i przyczyny cyberprzemocy oraz czynniki inicjujące eskalację agresji w Sieci (Bartkiewicz, Chudnicki, 2019; Sztajner, 2018). Interesujące są również zagraniczne analizy korelacyjne na temat: związku pomiędzy dopuszczalnością norm cybernękania a samym aktem przemocowym (Hinduja, Patchin, 2013), korelacji między cybernękaniem a posiadaniem telefonu komórkowego (Englander, 2018), anonimowością sprawcy czynów przemocowych (Wright, 2014) oraz percepowanych przez nastolatków stylów rodzicielskich i ich związku z cyberprzemocą (Katz, Lemish, Cohen, Arden, 2019). Badania, w których respondentami byli rodzice uczniów, dotyczyły m.in. analiz ich kompetencji w zakresie bezpieczeństwa dzieci w Sieci (Bartkowiak, 2012), a także skuteczności programów antyprzemocowych skierowanych do rodziców oraz ich zaangażowania w realizację wytycznych programów (Wang, Ngai, 2022). Analizy empiryczne korespondujące z tematem niniejszego artykułu, w których respondentami byli zarówno uczniowie, nauczyciele, jak i rodzice, prowadzili Znamierowska (2020) i Walat (2015). Badania Znamierowskiej obejmowały m.in. znaczenie zapobiegania cyberprzemocy w mediach społecznościowych oraz działań profilaktycznych prowadzonych w szkołach podstawowych. Pytania dotyczyły również roli mediów w kształtowaniu zachowań społecznych, czynników decydujących o negatywnych działaniach młodzieży

w Sieci, aktywności szkoły w obszarze zapobiegania cyberprzemocy, wiedzy o przemocy internetowej wśród rodziców i nauczycieli oraz ich roli w kształtowaniu bezpiecznych zachowań w Internecie (Znamierowska, 2020). Z kolei inne analizy uwzględniały reakcję uczniów, nauczycieli i rodziców na zjawisko cyberprzemocy (Walat, 2015).

W świetle powyższego zakresu badań niezbędne jest poszerzenie spektrum analiz empirycznych w aspekcie komparatystycznym, w odniesieniu zarówno do uczniów, nauczycieli, jak i rodziców. Wybrane wnioski z powyższych badań będą stanowiły uzasadnienie prowadzonych wywodów teoretycznych w dalszej części artykułu.

CYBERPRZEMOC – ROZRÓŻNIENIE POJĘĆ, DEFINICJE I INTERPRETACJA ZJAWISKA

Żołtyniak (2021) słusznie zauważa, że Internet jest największym dotychczasowym środkiem masowego przekazu, które pretenduje nawet do określenia „supermedium”. Jest on według autora potężną machiną, która w porównaniu z innymi mediami pełni funkcję przekaźnika ze względu na zasięg globalny. Internet ma w życiu człowieka ważne znaczenie, m.in. edukacyjne, społeczne, wychowawcze, a nawet turystyczno-rekreacyjne. Postęp rozwoju komputeryzacji jest imponujący ze względu na wygodny, tani i szybki dostęp do wszelakich źródeł informacji, rozrywki i kontaktów społecznych. Korzystając z dobrodziejstw osiągnięć XXI w. i licząc zachłannie na więcej, musimy być nieustannie czujni i uważni na niebezpieczeństwa czyhające na ułamek naszej nieuwagi czy też ograniczać zaufanie do dostępnych zasobów.

Szczególne zadanie spoczywa na rodzicach, wychowawcach i pedagogach, którzy wychowują i edukują młodego człowieka. Narastającym problemem wynikającym z niewłaściwego zarządzania i korzystania z dostępu do Sieci, ukierunkowanego na drugiego człowieka, jest cyberprzemoc.

Cyberprzemoc jest zjawiskiem stosunkowo nowym, które od niedawna występuje w polskiej nomenklaturze naukowej. Jej pojawienie się związane było z obserwowaniem narastającej fali przemocy ze strony użytkowników Sieci. Zjawisko to doczekało się różnych określeń, które tworzą słownik analogicznych znaczeniowo terminów. Należą do nich m.in.: przemoc cyfrowa, wirtualna, elektroniczna, e-mobbing, prześladowanie cyfrowe, cybernękanie/dręczenie itp. Choć współczesny czytelnik ma świadomość rozumienia znaczenia i wagi cyberprzemocy, konieczne jest zdefiniowanie tego pojęcia na potrzeby niniejszego artykułu. Śledząc literaturę przedmiotu, warto zauważyć, że brak jest uniwersalnej definicji tego pojęcia, a niektóre kluczowe terminy związane z omawianym problemem są (choć nie powinny być) używane zamiennie. Dotyczy to głównie pojęć *przemocy* i *agresji*, które powinny być definiowane odrębnie. Dla przypomnienia,

czynnikiem odróżniającym te pojęcia jest aspekt pozycji podmiotów, których dotyczy omawiane zjawisko. W przypadku *agresji* siły psychiczne lub/i fizyczne osób są równorzędne, natomiast w zachowaniach definiowanych jako *przemoc* jedna ze stron reprezentuje przewagę sił. Warto podkreślić, że *agresja* stanowi szerszy krąg pojęciowo-znaczeniowy, dotyczący zachowań fizycznych i psychicznych nakierowanych na innych i na siebie (autoagresja). Do tego kręgu przynależy też *przemoc*. Z tego względu dostrzega się w języku potocznym i w literaturze zamienne używanie tych pojęć.

Uściślając definicyjne ujęcie pojęcia *cyberprzemocy*, warto wyróżnić przedrostek *cyber-* oraz rzeczownik *przemoc*. Pierwszy człon odnosi się do zachodzącej interakcji międzypodmiotowej w przestrzeni cyfrowej, a drugi rozumiany jest jako stosowanie siły werbalnej, zwłaszcza w słowie pisanym lub aktywnościach podejmowanych w sposób intencjonalny i krzywdzący ofiarę.

Cyberprzemoc, podobnie jak przemoc tradycyjna, jest regularnym, zamierzonym działaniem wobec słabszego (ofiary), który nie może się bronić (Borkowska, 2019). Zgodnie z teorią warunkowania instrumentalnego (*operant conditioning*) Barlett (2023) podkreśla, że jest to zjawisko wyuczone, czyli nabyte. Definicja ta wykazuje pewną analogię działań przemocowych uprawianą w świecie rzeczywistym i cyfrowym. Cechami wspólnymi są tutaj m.in. systematyczność działań, wolicjonalność, intencjonalność i świadomość położenia ofiary. Aspektem odróżniającym oba zjawiska jest przestrzeń aktywności, a co za tym idzie fizyczne położenie względem siebie ofiary i agresora. Przemoc online odznacza się dodatkowo niepożądanym, rozległym i szybkim transferem (lub szantażowaniem tym zachowaniem) pozyskanych danych, wiadomości i treści, często materiałów audio lub zdjęć. Zjawisko to może dotyczyć i niejednokrotnie dotyczy bywalców Internetu w różnych kohortach wieku.

W niniejszym artykule cyberprzemoc jest rozważana w odniesieniu do najmłodszych użytkowników Sieci – dzieci i młodzieży – względem siebie jako cyberprzemoc rówieśnicza. Niezbędne w tym miejscu jest omówienie przyczyn cyberprzemocy, jej form oraz wielozakresowych skutków.

OD ŹRÓDŁA DO UJŚCIA – PRZYCZYNY, FORMY I SKUTKI CYBERPRZEMOCY

Współczesny, młody człowiek żyje w medialnym kokonie informacji i technologii. Niejednokrotnie przewlekłe i chroniczne jego obcowanie w trybie online stanowi dla niego pozorną niszę dobrostanu i głównego, jak nie jedyne, siedliska aktywności z wyboru. Człowiek, będąc istotą społeczną, poszukuje kontaktu w każdej przestrzeni swojego funkcjonowania. Potrzeba bardziej lub mniej bezpośrednich relacji wynika m.in. z uwarunkowań osobowościowych, doświadczeń życiowych, ale także ze stopnia podatności na mody i trendy medialnego świata.

W tej przestrzeni dochodzi do różnych relacji i interakcji. Płaszczyzną częstych kontaktów w trybie online są m.in. aplikacje, portale czy serwisy społecznościowe. Stanowią one miejsce wymiany wiadomości, eksponowania zdjęć, filmów, ich komentowania w cyklu całodobowym. Należą do nich m.in. Facebook, Instagram, Snapchat, WhatsApp. Warto podkreślić, że użytkownikami Facebooka jest aż 83% młodzieży (Siemieniecka, Skibińska, Majewska, 2020). Własny profil posiada 73% użytkowników w wieku 9–17 lat (Pyżalski, 2019). W świetle przytoczonych wyników badań nie dziwi zjawisko mocnego zagęszczenia się kontaktów pomiędzy internautami, wymiany poglądów, przekazywania wiadomości, zamieszczania i komentowania treści fotograficznych. Wymienione zachowania nie zawsze mają pozytywny rezultat. Zostawiane informacje w Sieci, często wyraźnie personalizowane, bywają nie tylko nietaktowne, lecz także obraźliwe i znieważające. Gdy pojawiają się regularnie i o tej samej sile wzmocnień negatywnych, można mówić o występowaniu cyberprzemocy. Bycie online wiąże się przede wszystkim z narażaniem się na niezgodny z oczekiwaniem odbiór, zwłaszcza w postaci wystawianych komentarzy. Blisko 50% młodych internautów deklaruje, że było ofiarą agresji cyfrowej (Borkowska, 2019).

Specyfika komunikacji internetowej polega również na tym, że narzędzia internetowe sprzyjają kształtowaniu audytorium, wobec którego podejmowane jest zachowanie. Kwestia ta dotyczy głównie portali społecznościowych pozwalających znaleźć się w wąskim gronie lub na szerszym forum (Barlińska, Szuster, 2014).

Najczęstsze formy cyberprzemocy to: agresja słowna, obrażanie na czatach internetowych; zamieszczanie niestosownych komentarzy na forach internetowych (hejt); upublicznianie upokarzających, zmodyfikowanych zdjęć i filmów (*outing*); włamanie na konto, podszywanie się pod kogoś; szantażowanie; poniżanie, ujawnianie sekretów; wykluczanie z grona „e-znajomych”; celowe ignorowanie czyjejs działalności w sieci (Borkowska, 2019). Należy zwrócić uwagę, że stosowana przemoc – w postaci zarówno jawnego upokarzania, jak i wyłączenia lub ignorowania kogoś, kto wcześniej miał status „znajomego” – jest silnie negatywnym bodźcem dla ofiary tych działań.

Statystycznie najczęściej cyberprzemoc miała miejsce w postaci wyzywania w Internecie (32%) oraz poniżania lub ośmieszania (19%; zob. Borkowska, 2019). Pozorne poczucie anonimowości i pewność braku identyfikacji potęgują narastanie niepożądanych zachowań, generowanie ich, a nawet rozszerzanie na inne osoby, niekoniecznie znane sprawcy. Według badań łącznie 55% uczniów odczuwa anonimowość w Sieci lub nie są tego pewni (Żołyniak, 2021). Dowodzi to, że przebywanie przy urządzeniach mobilnych dla ponad połowy badanych przebiega w poczuciu względnego bezpieczeństwa co do własnej rozpoznawalności.

Do innych form cyberprzemocy wśród młodych ludzi można zaliczyć trolowanie, czyli celową prowokację innych uczestników dyskusji poprzez publikowanie podburzających wypowiedzi o charakterze obraźliwym, a nawet

niezwiązanym z tematem. Celem takiego działania jest skupienie uwagi na osobie trollującej oraz wzbudzenie negatywnych emocji i dezorganizacja grupy dyskusyjnej. Bardziej brutalnym od trollingu i hejtingu zachowaniem jest tzw. *flaming*. Polega on na świadomym i celowym podżeganiu uczestników dyskusji internetowej, co może doprowadzić do agresji. Dochodzi do grożenia innym, szantażowania, a nawet zmuszania do określonego zachowania. Kluczową aktywnością w tej formie zachowań jest działanie z wykorzystaniem gróźb w Internecie lub przez telefon. Innym działaniem jest *happy slapping* – niespodziewany atak przypadkowego człowieka (kradzież, bicie, niszczenie jego rzeczy) z jednoczesnym filmowaniem lub robieniem zdjęć. Materiał jest przesyłany kolejnym osobom lub upubliczniany w Internecie. Ofiarami tej formy przemocy mogą być osoby zarówno przypadkowe, jak i znajome, np. z tej samej szkoły (Król, Zawadzki, 2020).

Mając na uwadze najczęściej występujące formy przemocy rówieśniczej wśród młodych obywateli cyfrowego świata, należy zwrócić uwagę również na inne zagrożenia, które mogą współwystępować z tymi opisanymi powyżej. Należą do nich: phishing, czyli kradzież haseł, loginów, informacji poufnych i finansowych, włamania na konto; catfishing – podszywanie się pod czyjąś tożsamość na portalach społecznościowych; seksting – przysyłanie materiałów oraz inicjowanie rozmów o podłożu seksualnym; child grooming – działania mające charakter uwodzicielski, adresowany do dzieci (Król, Zawadzki, 2020).

Ukazane spektrum zachowań przemocowych w Sieci ma charakter złożony, niekiedy długo wykrywalny i często poprzez swoją chroniczność grożący poważnymi konsekwencjami.

Do najczęstszych przyczyn cyberprzemocy można zaliczyć m.in. uwarunkowania i strukturę osobowości sprawcy, jego doświadczenia, przeżycia, poziom poczucia własnej wartości i rozwoju intelektualnego, relacje z ofiarą, podatność na wpływy ze strony innych, niski poziom kompetencji miękkich (takich jak odpowiedzialność za czyn i słowa, uspołecznienie, tolerancja dla odmienności, szacunek, współpraca z innymi, umiejętność komunikacji, radzenie sobie ze stresem, właściwe rozumienie poczucia wolności i osobistej autonomii itp.). Naukowcy odnoszą się także do kwestii mechanizmu odwetu społecznego, który z ofiary czyni sprawcę (Tanrikulu, Erdur-Baker, 2021). Badacze szczególnie zwracają uwagę na niebezpieczne uczucie gniewu, zgodnie z integracyjno-poznawczym modelem tej emocji (Wilkowski, Robinson, 2008). Do innych czynników należą: określona preferencja stylu życia, posiadanie własnej teorii i koncepcji życia, wyznaczanie i realizacja celów czy marzeń życiowych, posiadanie zainteresowań i hobby. Przyczyną opisywanych zachowań cyberprzemocowych może być też nagła zmiana sytuacji życiowej człowieka na mniej korzystną od aktualnej, co uruchamia upust emocji w postaci agresji. Często przyczyna przemocy tkwi w potrzebie wytworzenia względem innych poczucia wyższości, inicjacji strachu, poddania się manipulacji itp. Nie bez znaczenia są czynniki genetyczne i predyspozycje

wrodzone. Niewiele badań empirycznych potwierdza tezę dotyczącą stereotypizacji mającej wpływ na rozwój przemocy internetowej. Naukowcy zwracają uwagę na fakt, że świadkowie niepożądanego zachowania, którzy są empatyczni, rzadziej przyłączają się do cyberprzemocy i bardziej są skłonni udzielić pomocy (Van Cleemput, Vandebosch, Pabian, 2014).

Do innych działań podtrzymujących postawę sprawcy wobec ofiary można zaliczyć: poczucie bezkarności i ogólne poczucie bezpieczeństwa w działaniach przemocowych (pewność nienamierzalnej anonimowości w Sieci), negatywne wzorce innych osób profitujące cyberprzemoc (pokazanie pozornej siły, przewagi), a także ogólnie negatywne tendencje czy wzorce eksponowane w mediach (por. Barlett, Kowalewski, Kramer, Helmstetter, 2019).

Szmyd (2015) odnotowuje też inne istotne przyczyny, które nie są związane bezpośrednio z konkretną osobą, lecz z uwarunkowaniami społeczno-ideologicznymi i trendami występującymi we współczesnym świecie. Autorka mówi o postępującej brutalizacji życia społecznego, która transferuje m.in. na relacje i poziom używanego języka, a także o pozornie niskiej szkodliwości preferowanych zachowań ujmowanych w kategorii żartu.

Podsumowaniu powyższych refleksji niech posłuży wieloczynnikowe zestawienie zaproponowane przez Szuster (2020). Autorka, omawiając źródła cyberprzemocy, zwraca uwagę na: negatywny wpływ narzędzi cyfrowych na funkcjonowanie psychiczne dzieci i młodzieży w zakresie nasilonej impulsywności, przerzutności uwagi, powierzchowności przetwarzania informacji, stymulowania wielozadaniowości; kompetencje psychologiczne (empatia, egocentryzm, konformizm); płęć, doświadczenia przemocy w kontekście online i offline z perspektywy świadka, ofiary i sprawcy. Prowadzone przez autorkę badania koncentrują się na przenoszeniu zachowań agresywnych oraz ich kontynuacji z płaszczyzny offline do online, która może mieć początek w przeszłości (por. Burton, Florell, Wygant, 2013). Do innych przyczyn należy zaliczyć specyfikę sytuacji offline w zakresie bezpośrednich konfliktów, które znajdują ujście w przestrzeni cyfrowej. Szuster (2020) wspomina o specyfice okresu adolescencji, jego burzliwości, zmienności nastroju oraz braku właściwej definicji i określenia siebie, swoich wyzwań i celów. Do szczególnej strefy przyczyn cyberprzemocy należy przestrzeń cyfrowa, a w szczególności poczucie anonimowości, bezkarności. Badana młodzież wymieniła również negatywny wpływ grupy społecznej (rówieśniczej) oraz jej presję.

Opisane źródła cyberprzemocy dają wyraz jej polietiologicznego pochodzenia, co z kolei może rzutować na trudności w jej rozpoznaniu, definiowaniu i trafnym określeniu.

Podobnie wielowymiarowy jest charakter skutków przemocy internetowej wpływającej na funkcjonowanie młodego człowieka. Warto zaznaczyć, że konsekwencje cyberprzemocy rzutują zarówno na ofiarę, jak i na sprawcę działań.

Naukowcy podkreślają, że często cyberprzemoc jest kontynuacją konkretnych zachowań: izolowania lub atakowania, które miały miejsce w przestrzeni realnej (Pyżalski, 2019).

Skutki przemocy cyfrowej rzutują na całokształt funkcjonowania człowieka, bez względu na wiek sprawcy i ofiary. Dlatego mówiąc o skutkach opisanych działań, należy je rozpatrywać z punktu widzenia i położenia nadawcy oraz adresata działań przemocowych.

W tabeli 1 zestawiono skutki cyberprzemocy w ujęciu holistycznym w stosunku do ofiary i sprawcy w różnym stopniu i stadium nasilenia. Zaprezentowane uwagi mają charakter zdarzeń możliwych do wystąpienia, co jest zależne od osobowości podmiotów, ich doświadczeń i systemu odpornościowego. Każdy z wymienionych w tabeli skutków zjawiska cyberprzemocy z biegiem czasu ulega nasileniu, potęgując wtórnie dyskomfort funkcjonowania podmiotów omawianego procesu. Warto podkreślić, że konsekwencje, o których mowa, u ofiary i u sprawcy są podobne. Różnica dotyczy specyficznego położenia ofiary i sprawcy względem siebie oraz innych, a także względem przeżywanego doświadczeń. Sprawca jest inicjatorem podwójnie silnych skutków, ukierunkowanych na siebie samego i na ofiarę. U ofiary natomiast negatywne skutki koncentrują się przede wszystkim na nim samym.

Wyróżnione cztery obszary konsekwencji omawianych zachowań (psychologiczne, fizyczne, społeczne, duchowe) koncentrują się analogicznie na sferach: doznań, przeżyć, odczuć (psychosomatycznych), działań (lub ich zaniechaniu), relacji, a także na wewnętrznych doświadczeniach duchowych. Znajomość skutków cyberprzemocy wymaga podjęcia działań naprawczo-prewencyjnych również w tych samych płaszczyznach, w których się one lokują.

Reasumując, należy stwierdzić, że cyberprzemoc może posiadać różne uwarunkowania i źródła ekspresji. Skutki działań przemocowych dotyczą wielu obszarów funkcjonowania człowieka, prowadząc do potęgowania cyberstresu, rzutującego na funkcjonowanie w realnej rzeczywistości. Konsekwencje, o których mowa, należy rozważać z pozycji ofiary i sprawcy. Niemniej trzeba pamiętać, że każdy skutek przemocy, który dotyczy konkretnej osoby, będzie rzutował również na członków jej najbliższej rodziny, rówieśników i na środowisko szkolne.

Mówiąc o formach i skutkach cyberprzemocy, należy zwrócić uwagę na kwestię uzależniającego mechanizmu, występującego głównie na portalach społecznościowych, związanego z usilnym oczekiwaniem aprobaty pod zamieszczanymi postami, zdjęciami lub nagraniami. Ma on istotne znaczenie w kształtowaniu poczucia własnej wartości u młodych użytkowników Internetu. Problem pojawia się wtedy, gdy zamieszczony komentarz jest nie tyle niezgodny z oczekiwaniami autora wpisu, co w swej treści zawiera obraźliwy, poniżający komentarz, który także stanowi formę przemocy.

Tabela 1. Skutki cyberprzemocy w ujęciu holistycznym w stosunku do ofiary i sprawcy

Obszar/Podmiot	Ofiara	Sprawca
Psychologiczny	<ul style="list-style-type: none"> – obniżenie nastroju, stany: lękowe, depresyjne (depresja), nerwicowe (nerwica), przewlekły smutek, napięcie psychofizyczne, płaczliwość, wybuchy złości, gniewu, frustracji, zdenerwowanie, myśli samobójcze, stany urojeniowe (odczuwanie czyjejs obecności, śledzenia), bycie w nieustannym poczuciu zagrożenia (również zewnętrznym), zaburzenia koncentracji uwagi, obserwowane stany „zawieszenia”, wyłączenia, obniżenie sfery wolicjonalno-motywacyjnej, obniżenie efektywności nauki, możliwy do wystąpienia lęk antycypacyjny (lęk przed samym lękiem) – zamknięcie się w sobie, obniżenie poczucia własnej wartości, kumulacja negatywnych emocji, narastanie kompleksów 	<ul style="list-style-type: none"> – napięcia psychiczne wywołane stresem związanym z ewentualną identyfikacją i wyciągnięciem konsekwencji – możliwość pogłębienia lub wejścia w uzależnienie, nie tylko cyfrowe – zaburzenia nastroju, wybuchy złości, frustracja lub zamknięcie się w sobie
Fizyczny	<ul style="list-style-type: none"> – zaburzenia vegetatywne: bóle głowy, brzucha, nudności, wymioty, zaburzenia rytmu serca i widzenia, zakłócenia w pracy układów: oddechowego, neurologicznego (mogą wystąpić stany padaczkowe, zaburzenia snu), kostno-mięśniowego (sztywnienie mięśni, zaburzenia termoregulacji) – niepokój ruchowy (mimowolne drgawki, niekontrolowane odruchy itp.) – nieprzestrzeganie higieny osobistej 	<ul style="list-style-type: none"> – możliwe występowanie zaburzeń vegetatywnych (bóle napięciowe głowy, brzucha), zakłócenia snu, niepokój ruchowy
Spółeczny	<ul style="list-style-type: none"> – zaniedbywanie obowiązków domowych, rodzinnych, szkolnych – unikanie kontaktów społecznych – skłonność do izolacji – narastanie nieufności do otoczenia – możliwe wystąpienie zachowań odwetowych lub zaczepnych w stosunku do osób niezależnych 	<ul style="list-style-type: none"> – możliwe coraz większe rozszerzanie i nasilanie zasięgu cyberprzemocy na innych użytkowników Sieci – możliwa manipulacja innymi internautami w celu podejmowania działań przemocowych – wycofanie się lub silne ograniczenie kontaktów społecznych na rzecz uprawiania praktyk cyberprzemocy – transfer zachowań na świat rzeczywisty

Duchowy	<ul style="list-style-type: none"> – brak refleksji lub hiperrefleksja nad własną sytuacją – możliwy zwrot w stosunku do sił wyższych (Bóg), raczej w kierunku osłabienia łączności – zaniechanie działań na rzecz własnego rozwoju, doskonalenia – odczuwany bezsens życia, własnej egzystencji 	<ul style="list-style-type: none"> – brak konstruktywnej refleksji, autoanalizy własnych postaw, zagłuszanie własnego sumienia, oporność w dostrzeganiu wyrządzanych krzywd – zahamowanie/ograniczenie rozwoju moralnego, ignorowanie kodeksu etycznego i netykiety
---------	--	---

Źródło: opracowanie własne.

„LAJK” NA WAGĘ ZŁOTA, CZYLI CYFROWY POMIAR POCZUCIA WARTOŚCI

W obecnych czasach bycie w społeczności online oraz pozyskiwanie „polubień” pod zdjęciami i postami stało się niestety miarą poczucia wartości człowieka. Można powiedzieć: „Jestem tyle wart, ile mam lajków”. Jednym z nagminnie okupowanych portali społecznościowych jest Facebook. W Polsce korzysta z niego 87% młodych internautów. Blisko 50% młodzieży, korzystając z Internetu w celach pozaszkolnych, spędza czas na portalach społecznościowych w porównaniu do 43% rodziców, a liczba ta wciąż wzrasta (NASK, 2021). Z literatury przedmiotu wynika, że nie ma sprecyzowanej jednostki odnoszącej się do uzależnienia od korzystania z najczęściej odwiedzanego portalu, jakim jest Facebook (Flores, 2017). Obcując z młodymi ludźmi i wchodząc z nimi w dialog, można jednak wnioskować o ich nieodpartej potrzebie systematycznego bycia obecnym na własnym profilu w portalu społecznościowym. Będąc czujnym obserwatorem, można dowiedzieć się, że częstą przyczyną odwiedzin własnego profilu jest kontrola reakcji znajomych pod umieszczonymi zdjęciami. Zadawalająca statystyka sprzyja chwilowemu dobrostanowi, natomiast niesprzyjający wynik może mocno rzutować na psychikę młodego człowieka oraz prowadzić do uzależnień komputerowych. Co więcej, uzyskiwanie oczekiwanej liczby „polubień” pod wstawianymi zdjęciami, filmikami i postami sprzyja intensyfikacji ich zamieszczania. To z kolei powoduje kolejne oczekiwanie i nastawienie na pomyślnie wyrażaną aprobatę materiałów własnego autorstwa. Negatywny komentarz wyzwala reakcje rozczarowania i żalu, powodując słowny odwet, a tym samym inicjuje reakcje przemocowe. Taki stan ma ogromny wpływ na funkcjonowanie internetowego obywatela również w świecie rzeczywistym. Młody człowiek, delektując się wzmocnieniami „lajkowymi”, wymaga podobnych zachowań w świecie pozacyfrowym. Tutaj oczekiwanymi „lajkami” są pochwały, komplementy, oficjalne aprobaty. Tendencja ta ma także charakter odwrotny. Oczekiwania w świecie realnym są projektowane na rzeczywistość cyfrową. Brak stabilnego i mocnego poczucia własnej

wartości zaburza obraz siebie. W tym względzie, chcąc zbudować własny wizerunek w Sieci, wystarczy wstawić zgodne ze społeczną aprobatą zdjęcie (choć to też kwestia indywidualna odbiorców), natomiast w świecie rzeczywistym potrzeba czegoś więcej, gdyż jest tu miejsce i przestrzeń na sprawczość, wykazanie się wobec innych w konkretnych postawach. Cyberrzeczywistość rozleniwia, jest statyczna, ogranicza się do materiału audio-wideo. Oczywiście można prezentować swoje godne ujawnienia dokonania na forum społeczności online, lecz kto z młodych ludzi tak postępuje. W świadomości młodego internauty na pierwszym planie znajduje się ważność i wyższość ukazania światu siebie w ciekawej pozie, modnym stroju niż w świetle własnych sukcesów czy uznaniowych czynów. Sytuacja ta może ulec zmianie z biegiem lat poprzez reorganizację ustalonej hierarchii wartości. W okresie wczesnej i średniej adolescencji priorytety dotyczą jednak posiadania pewnych dóbr świadczących o odpowiednim standardzie, fizycznej atrakcyjności czy wizualnie ciekawych, reprezentatywnych miejscach pobytu. O sile „lajkomani”, nadmiernej i kuszącej potrzebie manifestowania swojego bytu na portalach społecznościowych, iluzji kontroli i zachwianego dystansu oraz konsekwencjach tych praktyk w skali międzynarodowej barwnie pisze Flores w książce pt. *Sfejsowani* (2017).

Ważne jest więc pytanie: Dlaczego rodzice często nie dostrzegają problemu cyberprzemocy i dowiadują się o nim dopiero po interwencji ze strony szkoły? Ten problem podjęto w kolejnej części niniejszego opracowania.

CISZA PRZED BURZĄ – CO DZIEJE SIĘ W DOMU, O CZYM GŁOŚNO W SZKOLE?

Czujny nauczyciel nie tylko spogląda w zeszyt ze swoimi notatkami, aby pomyślnie zrealizować wyznaczone cele lekcji, lecz także patrzy, rozważa i obserwuje. Moje doświadczenie zawodowe pozwala mi stwierdzić, jak wielkim nośnikiem informacji o aktualnej sytuacji ucznia może być jego powrót z przerwy śródlekcyjnej do klasy. Przerwa między lekcjami jest przestrzenią, w której dochodzi do licznych kontaktów rówieśniczych, mających miejsce również poza salą lekcyjną. Waligóra-Huk (2015) zwraca uwagę, że akty przemocy mają miejsce w szatni czy na boisku szkolnym z użyciem telefonów komórkowych. Telefon komórkowy jest aktualnie ważnym i nieodłącznym „towarzyszem” młodego człowieka. Mając możliwość porównania sposobu spędzania czasu przez młodzież podczas przerw, wielu starszych pedagogów dostrzeże kontrastowy obraz wizerunku młodego człowieka na przestrzeni lat. Z jednej strony uwidacznia się obraz ucznia pochylonego nad książką lub zeszytem, powtarzającego wiadomości na lekcję (teraz też zdarzają się podobne obrazki), a z drugiej widzimy młodego człowieka zastygniętego w bezruchu z telefonem lub smartfonem w dłoni. Po sesji dostarczanych informacji, wymianie poglądów i opinii, korespondencji lub

zmagają z przebodźcowaną grą nic dziwnego, że powrót do realiów lekcji może być trudny, a niekiedy niemożliwy. Młody człowiek, przekraczając granicę sali lekcyjnej, musi w trybie niemal natychmiastowym dostosować się do realiów lekcyjnych. W wielu przypadkach i sytuacjach jest to wręcz niemożliwe. Taki stan rzutuje na możliwość jego skupienia, koncentracji i myślenia. Wtórnie zakłócenia pracy w sferze intelektualno-poznawczej wpływają na efektywność nauczania, a to potęguje napięcia i narastanie problemów.

Warto podkreślić, że już pierwsze chwile obserwacji ucznia po przekroczeniu progu szkoły mogą być pewną wskazówką sugerującą, że coś się zdarzyło, jest problem i konieczna będzie pomoc. Niekiedy mija sporo cennego czasu, zanim nauczyciel dowie się o treści i wadze problemu, który jest już w głęboko zaawansowanym stadium. Zdarza się, że informatorami w tej sytuacji są bliscy znajomi lub świadkowie zaistniałego zdarzenia. Niejednokrotnie nauczyciel dowiaduje się, że przyczyną opisanego stanu jest druzgocący komentarz, kąśliwa uwaga, nietrafna opinia zadeklarowana pod postem czy zdjęciem. Taka sytuacja nie musi być jedno- czy wielorazowa – za każdym razem boli tak samo. Zastanawiać może fakt, dlaczego to szkoła jest tym miejscem, w którym następuje ekspresja i wybuch negatywnych emocji. Odpowiedzi można poszukiwać w niepokojących danych statystycznych, mówiących o tym, że tylko 15,8% rodziców posiada informację, że ich dziecko doświadczyło przemocy werbalnej w Internecie. Aż 48,8% nastolatków twierdzi, że byli ofiarami agresji słownej w Sieci (Borkowska, 2019). Zastanawia fakt, że tylko niewiele ponad 10% rodziców rozmawia z dzieckiem o tym, co można zrobić, gdy coś w Internecie go zaniepokoi albo zdenerwuje (Zdrodowska, 2019). Zdecydowana większość badanych przez Walata (2015) uczniów w trudnej sytuacji powierzyłaby problem koledze lub koleżance. Znamierowska (2020) dostrzega, że najwięcej badanych uczniów i ich rodziców upatruje cyberprzemocy w formie obrażania na czatach internetowych (uczniowie 29%, rodzice 33%). Niepokoi zgłaszany przez autorkę fakt, że większość rodziców (48%) nie ma wiedzy na temat niewłaściwych zachowań podejmowanych przez własne dzieci. Z kolei z wywiadów przeprowadzonych z nauczycielami wynika, że pedagodzy mają dużą świadomość zjawiska cyberprzemocy oraz działań, jakich dopuszczają się uczniowie.

Należy zwrócić uwagę, że wielu rodziców za bardzo docenia ciszę i spokój w swoich domach, co może być niepokojące i mylące. Często największe dramaty dzieją się w najmniej oczywistych miejscach. Eskalacja problemu w sytuacji przeciążenia następuje czasem na innym gruncie niż domowy. Niejednokrotnie zdarza się to w towarzystwie rówieśników, którzy są niekiedy powiernikami i pocieszycielami w sytuacjach wymagających wsparcia. Powodem tego stanu może być obawa reakcji rodziców, widmo dalszego analizowania problemu, wypytywania, ale też zagrożenie blokadą komputera, zarekwirowaniem telefonu czy nadmierną kontrolą.

W świetle powyżej opisanej sytuacji początek rozwiązania już głęboko zaawansowanego problemu spoczywa na szkole. Zdarza się, że rodzice mają pretensje do nauczycieli, że dopiero w tym momencie został dostrzeżony problem. Nie zważają, że początek sytuacji miał miejsce na terenie domu. Co więcej, cały proces dokonywał się za ścianą, za którą stacjonowali rodzice. Należy mieć na uwadze fakt, że dramaturgia cyberprzemocy może się rozgrywać na stosunkowo minimalistycznym gabarytowo sprzęcie, który szybko może zostać ukryty w świetle alternatywy nauki czy odrabiania zadania domowego. Nasuwa się wniosek, że zakup sprzętu mobilnego obciąża do odpowiedzialności za jego użytkowanie nie tylko dziecko, ale i jego opiekuna. Jest to niewątpliwie trudne, zwłaszcza że współczesna technologia jest lekka, przenośna i wygodna w użytkowaniu. I to jest jej plus, który niestety może prowadzić zarazem do poważnych minusów.

Na podstawie przytoczonych problemów związanych z zagadnieniem cyberprzemocy należy stwierdzić, że niezwykle istotną rolę odgrywa środowisko szkolne i rodzinne, które powinno działać synergicznie i wzajemnie wspierająco. Ze względu na specyfikę funkcjonowania danego środowiska społecznego (szkoła, dom) istotne jest zaprezentowanie implikacji o charakterze edukacyjno-wychowawczym, ukierunkowanym zarówno na nauczycieli, jak i na rodziców, wynikających z teorii naukowych.

ROLA ŚRODOWISKA SZKOLNEGO I RODZINNEGO W PRZECIWDZIAŁANIU CYBERPRZEMOCY – IMPLIKACJE DLA NAUCZYCIELI I RODZICÓW

Każdy zapewne zdaje sobie sprawę z faktu, że możliwości Internetu w błyskawicznym tempie będą wzrastały. Oferty programowe będą kuszące i łatwo dostępne, a potrzeby uczestników Sieci coraz większe. To rodzi szansę wygodnego i taniego korzystania z zasobów Sieci, a tym samym bycia na bieżąco z osiągnięciami w zakresie rozwoju tego niebywałego skarbcza możliwości. Można z łatwością przypuszczać, że z biegiem lat nastąpi wzrost liczby uzależnień dzieci i młodzieży od wirtualnych nośników i ich treści. Stanowi to również powód do przypuszczeń o wzroście statystyk cyberprzemocowych praktyk wśród młodszych i starszych adolescentów.

Powyższe uwagi są asumptem do podjęcia, a dokładniej rzecz biorąc do kontynuowania już wprowadzonych w życie przez placówki oświatowe i prewencyjne oraz środowisko rodzinne działań na rzecz profilaktyki i środków zaradczych ukierunkowanych na przemoc cyfrową. Istotną kwestią jest uruchomienie działań już od najwcześniejszych etapów edukacji, a więc od okresu przedszkolnego.

Odnosząc się do badań empirycznych w zakresie wskazań działań profilaktycznych podejmowanych przez szkołę w opinii uczniów i ich rodziców, można dostrzec pewną analogię. Dotyczy ona kwestii spotkań ze specjalistami IT

i policją, gazetkę, szkolnych aktywności (np. Dzień Bezpiecznego Internetu). Ponadto 40% badanych uczniów potwierdza, że rodzice ustalają z nimi zasady korzystania z Internetu, a 26% rozmawia z rodzicami o własnych doświadczeniach w Sieci. U 8% ankietowanych rodzice konfigurują zabezpieczenia komputera. Z kolei 26% badanych jest zdania, że nie są podejmowane działania przez ich rodziców, które byłyby nakierowane na zapobieganie cyberprzemocy (Znamierowska, 2020).

Nawiązując do roli środowiska rodzinnego, należy przywołać także głos uczniów i rodziców dotyczący procedur postępowania rodziców w sytuacji zgłoszenia przez dziecko cyberprzemocy. Na uwagę w tym miejscu zasługuje zbieżność opinii obu grup: zapewnienie dziecka o słuszności zgłoszenia zdarzenia, powiadomienie szkoły o zaistniałej sytuacji, uruchomienie procedur interwencyjnych, uświadomienie o prawie do bezpieczeństwa oraz zapewnienie o rozumieniu sytuacji dziecka (Znamierowska, 2020).

Ze względu na szerokie spektrum niepokojących skutków związanych z cyberprzemocą przed rodzicami, nauczycielami, specjalistami (jak pedagog, psycholog, terapeuta, psychiatra) i jednostkami prewencyjnymi (policja) stoją poważne wyzwania diagnozujące i przeciwdziałające cyberprzemocy. Dotyczą one m.in. szeroko rozumianej edukacji ukierunkowanej na odpowiedzialne zarządzanie zasobami cyfrowymi, stosowania systemów zabezpieczeń komputerów, kształtowania nawyków wśród dzieci i młodzieży w tym zakresie, opracowania rzetelnych i trafnych narzędzi diagnozujących problem cyberprzemocy, powierzania zadań przeszkolonym i współpracującym ze szkołami jednostkom prewencyjnym, wysoko wykwalifikowanej bazy specjalistów oraz możliwości stałej z nimi konsultacji. Szczególne wyzwania stoją przed najbliższym środowiskiem dzieci i młodzieży, jakim jest rodzina. Konstruktywny dialog, ustalony wspólnie kontrakt, podejmowane aktywności i decyzje oraz własny przykład rodzica są kluczowe w podejmowaniu problemu cyberprzemocy.

Biorąc pod uwagę fakt, że cyberprzemoc jest zjawiskiem wyuczalnym, a tym samym odwracalnym, opracowanie zaleceń wypływa z teorii uczenia się – warunkowania operacyjnego i modelu integracyjnego.

Propozycje zaprezentowanych poniżej rozwiązań zostały pogrupowane ze względu na specyfikę środowiska oddziałującego na młodego człowieka. Dotyczą one m.in. uruchomienia różnych form profilaktyki w zakresie edukacji warsztatowo-prelekcyjnej dostosowanej do wieku odbiorców, udzielania wsparcia (w tym kolektywnego), a także aktywności kreatywnej, łącznie z działaniami projektowo-konkursowymi ukierunkowanymi na działalność placówek oświatowych. Należy zwrócić uwagę, że niektóre z zaleceń powinny być realizowane na terenie zarówno szkoły, jak i domu. Prowadzenie szerokiej polityki z zakresu cyberbezpieczeństwa ma charakter wielopodmiotowy i wielozakresowy (por. Ortega-Ruiz, Del Rey, Casas, 2012). Zalecenia mają charakter implikacyjny. Są one przykładem

działań profilaktycznych zapobiegających szerzeniu się cyberprzemocy głównie w mediach społecznościowych. To propozycje do wdrożenia i praktykowania w środowisku edukacyjnym i rodzinnym.

ZALECENIA DEDYKOWANE PLACÓWKOM OŚWIATOWYM I PREWENCYJNYM

1. Działania profilaktyczne należy uruchomić już na etapie nauczania przedszkolnego, ukazując równowagę pomiędzy przestrzenią świata rzeczywistego i wirtualnego w zakresie m.in. racjonalnego spędzania czasu wolnego i higieny życia w świecie cyfrowym.
2. Praktyczne uświadamianie – w formie zajęć, warsztatów, spotkań ze specjalistami i ofiarami przemocy – problemu cyberprzemocy oraz skutecznych metod przeciwdziałających.
3. Opracowywanie i wdrażanie programów antyprzemocowych wielomodalnych i edycyjnych.
4. Organizowanie sieci wsparcia dla uczniów, nauczycieli i rodziców w zakresie cyberbezpieczeństwa.
5. Wzmacnianie odpowiedzialnych postaw, zachowań i aktywności na rzecz działań antyprzemocowych.
6. Opieka nad ofiarą, sprawcą, ale też świadkiem aktów przemocowych.
7. Współpraca z fundacjami zajmującymi się problemem cyberprzemocy oraz z organami policji.
8. Motywowanie uczniów do twórczego udziału w konkursach i projektach na rzecz cyberbezpieczeństwa.
9. Edukacja drogą empatyzacji: afektywnej – zdolności odczuwania stanów innych; poznawczej – umiejętności rozumienia sytuacji drugiej osoby (Barlińska, Szuster, 2014; Williford i in., 2013).
10. Konieczność prowadzenia edukacji medialnej celem treningu zachowań i umiejętności społecznych (Barlińska, Szuster, 2014).
11. Uwzględnianie w edukacji metod zarówno tradycyjnych, jak i cyfrowo-interaktywnych i twórczych podczas zajęć lekcyjnych.
12. Organizowanie prelekcji i konsultacji instruktażowych dla rodziców i opiekunów uczniów celem ochrony sprzętu komputerowego, jego zabezpieczenia przed niepożądanymi działaniami zewnętrznymi oraz przeciwdziałania i wykrywania cyberprzemocy.
13. Organizowanie prelekcji dla nauczycieli i pedagogów celem maksymalizowania wiedzy na temat cyberbezpieczeństwa oraz fachowej pomocy w zakresie zagrożenia w środowisku szkolnym i domowym.

ZALECENIA DEDYKOWANE RODZICOM I OPIEKUNOM

1. Udział w prelekcjach, w tym w instruktażach związanych z zabezpieczeniem sprzętu komputerowego oraz obejmujących sposoby przeciwdziałania cyberprzemocy.
2. Bycie czujnym obserwatorem dziecka, podejmowanie z nim rozmów na temat zagrożeń wynikających z obcowania w Sieci, inicjowanie dialogu w tym kierunku.
3. Uruchomienie środków zaradczych wprowadzanych na terenie domu (m.in. spisanie kontraktu korzystania z komputera i jego konsekwentne przestrzeganie).
4. Tworzenie nieformalnych sieci wsparcia wśród rodziców i opiekunów dzieci i młodzieży.
5. Ścisła współpraca ze środowiskiem szkolnym i bazą specjalistów.

Rozpoznanie przez rodziców i nauczycieli niepokojących symptomów cyberprzemocy oraz podjęcie skutecznych działań w tym zakresie wymaga odpowiedniej wiedzy i umiejętności. Wzajemna współpraca podmiotów edukujących i wychowujących umożliwia podjęcie konstruktywnych działań. Pamiętajmy, że identyfikacja i zapobieganie niepożądanym postawom i ich skutkom w sposób otwarty, kreatywny i szeroko zakrojony powinny stanowić priorytet dla rozwijającego się i odpowiedzialnego społeczeństwa.

ZAKOŃCZENIE

„Cyfrowa pajęczyna” nadal będzie rozszerzała swój zasięg w coraz to bardziej atrakcyjnej formie i na coraz wyższym poziomie. Zafascynowanie nowoczesnymi technologiami będzie wzrastać w miarę konsumpcji wirtualnej rzeczywistości. Są to prawdy niepodważalne. Kolejne pokolenia będą mierzyły się z podobnymi problemami, co ich poprzednicy. Dopóki w człowieku nie zagości uczucie empatii, powściągliwości i rozsądnego zarządzania zasobami internetowymi, dopóty będziemy zniewalać się największymi podawanymi nam dobrodziejstwami cyfrowymi. Problem cyberprzemocy stał się już ogromnie poważnym zagrożeniem dla prawidłowego funkcjonowania człowieka, a w szczególności adolescenta. Wymaga on rozpoznania i podjęcia przez wszystkie podmioty wychowujące. Środowiska rodzinne i szkolne są przestrzeniami najbardziej sprzyjającymi realizacji działań profilaktyczno-interwencyjnych. To niezwykle trudne zadanie, gdyż taki problem niekiedy zbyt długo jest nierozpoznawalny. Uczeń powinien być uczyony, a następnie sam powinien uczyć się bycia moderatorem i administratorem własnych działań w Sieci i poza nią. Nie strach i nie odgórne zakazy, lecz wewnętrzna motywacja wychowanka powinna skłaniać go do praworządnych zachowań. Prowadzenie akcji, kampanii i projektów z zakresu cyberbezpieczeństwa, przy

zaangażowaniu rodziców, powinno jednoczyć młodych ludzi do wspólnych działań, również z zastosowaniem najnowszych osiągnięć cyfrowych. Sieci wsparcia (w tym te wirtualne) powinny uczyć bycia razem i dla siebie w różnych przestrzeniach życiowych, a tym samym osłabiać i eliminować zachowania niepożądane.

Zachodzi potrzeba nie tylko aktualizacji badań z zakresu cyberprzemocy różniejszej odnoszącej się do jej podstawowych diagnoz (form, przyczyn i skutków), lecz także zapełniania niszy empirycznej odnośnie do wielomodalnych badań wśród respondentów: uczniów, nauczycieli i rodziców.

Nie jesteśmy w stanie zahamować zachowań cyberprzemocowych, ale jesteśmy zobowiązani do praktycznej odpowiedzi na zgłaszane lub obserwowane przez nas problemy. Czujność i konsekwentna reakcja ze strony dorosłych działa osłabiająco na młodego sprawcę niepożądanych czynów, zwiększając tym samym poczucie bezpieczeństwa innych użytkowników wirtualnej przestrzeni.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Barlett, C.P., Kowalewski, D.A., Kramer, S.S., Helmstetter, K.M. (2019). Testing the Relationship between Media Violence Exposure and Cyberbullying Perpetration. *Psychology of Popular Media*, 8(3), 280–286. DOI: [10.1037/ppm0000179](https://doi.org/10.1037/ppm0000179)
- Barlińska, J., Szuster, A. (2014). *Cyberprzemoc. O zagrożeniach i szansach na ograniczenie zjawiska wśród adolescentów*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. DOI: [10.31338/uw.9788323515395](https://doi.org/10.31338/uw.9788323515395)
- Bartkowiak, A. (2012). Analiza kompetencji rodziców w zakresie bezpieczeństwa dzieci w Internecie. *Kultura, Społeczeństwo, Edukacja*, 1, 141–156. DOI: [10.14746/kse.2012.1.09](https://doi.org/10.14746/kse.2012.1.09)
- Bartkowicz, Z., Chudnicki, A. (2019). Cyberprzemoc w opiniach uczniów szkół średnich. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 10(2), 264–267.
- Borkowska, A. (2019). *Cyberprzemoc. Włącz blokadę na nękanie*. Warszawa: NASK Państwowy Instytut Badawczy.
- Burton, K.A., Florell, D., Wygant, D.B. (2013). The Role of Peer Attachment and Normative Beliefs about Aggression on Traditional Bullying and Cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 50(2), 103–115. DOI: [10.1002/pits.21663](https://doi.org/10.1002/pits.21663)
- Flores, S. (2017). *Sfejsowani*. Warszawa: Wydawnictwo Muza.
- Hinduja, S., Patchin, J.W. (2013). Social Influences on Cyberbullying Behaviors among Middle and High School Students. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 711–722. DOI: [10.1007/s10964-012-9902-4](https://doi.org/10.1007/s10964-012-9902-4)
- Katz, I., Lemish, D., Cohen, R., Arden, A. (2019). When Parents Are Inconsistent: Parenting Style and Adolescents' Involvement in Cyberbullying. *Journal of Adolescence*, 74(1), 1–12. DOI: [10.1016/j.adolescence.2019.04.006](https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.04.006)
- Król, K., Zawadzki, A. (2020). Zjawisko cyberprzemocy w kontekście bezpieczeństwa dzieci w sieci. *Edukacja – Terapia – Opieka*, 2, 179–197. DOI: [10.52934/eto.21](https://doi.org/10.52934/eto.21)
- NASK. (2021) *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*. Warszawa: NASK Państwowy Instytut Badawczy.
- Ortega-Ruiz, R., Del Rey, R., Casas, J.A. (2012). Knowing, Building and Living Together on Internet and Social Networks: The ConRED Cyberbullying Prevention Program. *International Journal of Conflict and Violence*, 6, 302–312.

- Pyżalski, J. (2019). Dzieci i młodzież jako użytkownicy internetu – podstawowe informacje. W: J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk (red.), *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski* (s. 17–29). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Siemieniecka, D., Skibińska, M., Majewska, K. (2020). *Cyberagresja – zjawisko, skutki, zapobieganie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK. DOI: **10.12775/4384-0**
- Sztajner, A. (2018). Agresja na portalach społecznościowych w percepcji młodzieży w wieku 12–15 lat. *Pedagogika Rodziny*, 8(3), 121–135.
- Tanrikulu, I., Erdur-Baker, O. (2021). Motives Behind Cyberbullying Perpetration: A Test of Uses and Gratifications Theory. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(13–14). DOI: **10.1177/0886260518819882**
- Van Cleemput, K., Vandebosch, H., Pabian, S. (2014). Personal Characteristics and Contextual Factors that Determine “Helping”, “Joining in”, and “Doing Nothing” When Witnessing Cyberbullying. *Aggressive Behavior*, 40(5), 383–396. DOI: **10.1002/ab.21534**
- Walat, W. (2015). Reakcja uczniów, nauczycieli i rodziców na zjawisko cyberprzemocy. *Edukacja – Technika – Informatyka*, (4), 191–196.
- Waligóra-Huk, A. (2015). *Cyberprzemoc wśród młodzieży ze szkół wiejskich*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wang, L., Ngai, S.S. (2022). Cyberbullying Perpetration among Chinese Adolescents: The Role of Power Imbalance, Fun-Seeking Tendency, and Attitude Toward Cyberbullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(23–24), NP21646–NP21671. DOI: **10.1177/08862605211062988**
- Wilkowski, B.M., Robinson, M.D. (2008). The Cognitive Basis of Trait Anger and Reactive Aggression: An Integrative Analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 12(1), 3–21. DOI: **10.1177/1088868307309874**
- Williford, A., Elledge, L.C., Boulton, A.J., DePaolis, K.J., Little, T.D., Salmivalli, C. (2013). Effects of the KiVa Antibullying Program on Cyberbullying and Cybervictimization Frequency among Finnish Youth. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42(6), 820–833. DOI: **10.1080/15374416.2013.787623**
- Wright, M.F. (2014). Predictors of Anonymous Cyber Aggression: The Role of Adolescents’ Beliefs about Anonymity, Aggression, and the Permanency of Digital Content. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(7), 431–438. DOI: **10.1089/cyber.2013.0457**
- Zdrodowska, A. (2019). Internet w domu. W: J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk (red.), *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski* (s. 17–29). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Znamierowska, A. (2020). Identyfikowanie i zapobieganie cyberprzemocy w mediach społecznościowych w opinii uczniów klas VII i VIII, ich rodziców i nauczycieli. *Pedagogika Rodziny*, 2, 119–132.
- Żołyński, K. (2021). Bezpieczeństwo dzieci w sieci. Charakterystyka i skala zagrożeń związanych z korzystaniem przez dzieci z Internetu na przykładzie szkół powiatu krośnieńskiego. *Kultura Bezpieczeństwa*, (40), 280–296. DOI: **10.5604/01.3001.0015.6984**

NETOGRAFIA

- Barlett, P.C. (2023). *Cyberbullying as a Learned Behavior: Theoretical and Applied Implications*. Pobrane z: <https://europepmc.org/backend/ptpmcrender.fcgi?accid=PMC9955781&blobtype=pdf>
- Englander, E. (2018). *Childhood Access to Technology and Cyberbullying*. Pobrane z: <https://www.pediatricsresearchjournal.com/articles/childhood-access-to-technology-and-cyberbullying.html>
- Szmyd, B. (2015). *Chrońmy młodość w sieci. Materiały dydaktyczne do wykorzystania podczas warsztatów edukacyjnych dla liderów młodzieżowych*. Pobrane z: <https://bezpiecznaszkola.men.gov.pl/wp-content/uploads/2015/09/5.-materiały-liderzy-młodzieżowi.pdf>

Szuster, A. (2020). *Przyczyny cyberprzemocy rówieśniczej w narracji adolescentów*. Pobrane z: <https://www.narkomania.org.pl/czytelnia/przyczyny-cyberprzemocy-rowiesniczej-w-narracji-adolescentow>

ABSTRACT

The aim of the article is to present the problem of peer cyberbullying and digital addiction as common social phenomena in the modern virtual world. The topic is up-to-date and very important in terms of being related to children and teenagers. The study presents the distinction between the terms of cyberbullying and aggression in the context of the interpretation of phenomena, the main effects of cyberbullying actions, and their effects in relation to the victims and the perpetrators in a holistic approach. A brief overview of the types of cyberbullying has been made, with an emphasis put on relations among peers. In view of the specific nature of the problem, the article shows the importance of the educational space as a place of escalation of the problem that has its roots in the home environment. During the analysis of the problem, reference was made to empirical research in the discussed area. Particular attention was paid to the activity of young people during communication on social networks (Facebook) and the addictive, but also expected by them, mechanism of liking. In addition, recommendations for teachers and parents were presented, aiming at initiating preventive actions towards hate speech and cyberstress, which have an impact on the quality of human life.

Keywords: peer cyberbullying; aggression; digital addiction; cyberstress; quality of human life